

zösséghez való viszonyulási mód egy adott történeti változatának (vagyis a nacionalizmusnak) eszmetörténeti historikumára irányuló problémafelvetése a kortárs jelen társadalmi valóságát meghatározó egyik legalapvetőbb dimenzió, a közösségképzés – illetve az ezt napjainkban is meghatározó nacionalista doktrína – történetiségére való rákérdésként is felfogható. Következésképpen elmondható, hogy Lajtai L. László egy olyan problémahorizont felvázolására és tudományos igényű megközelítésére vállalkozik, amelyben a közösségiség alapvető dimenzióira vonatkozó kérdésfelvetések megválaszolása elsősorban nem a múlt önelvű megismerése, hanem a „kik vagyunk mi mint történetiek?”³ foucault-i perspektívája szempontjából tűnik fontosnak.

Miskolczi Ambrus

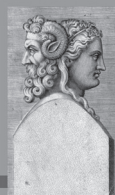
A múlt megszelídítése

Eszmetörténet és historiográfia határán

Gondolat Kiadó
Budapest, 2014

MISKOLCZY AMBRUS

A múlt megszelídítése

Eszmetörténet
és historiográfia
határán

Gondolat

Lajtai Mátyás

„[...] HA JÓ, KÖZELEBB VAN ISTENHEZ”*

Miskolczi Ambrus legújabb tanulmánykötetének címe a múlt megszelídítését ígéri. Hogy ez alatt pontosan mit kell érteni, azt az előszó hivatott megmagyarázni, de sajnos a szerző igen leleményes gondolat-
szövése ellenére az olvasó semmi bizonyosságra nem tehet szert, puszt-

3 TAKÁCS Ádám, *Történeti megismerés és történeti tudás Michel Foucault-nál = A történetész szerszámosládája*, szerk. SZEKERES András, L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2002, 21.

* A recenzió az OTKA által támogatott K 108670. számú, *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

tán azt az érzést dédelgetheti magában, hogy nem szokványos és nem sematikus elemzésekhez lesz szerencséje a kötet további lapjain. Ennek az érzésnek a kialakítását a szerző anekdoták, idézetek, képzettársítások és egy ókori istenkultusz felelevenítésével éri el. Ugyanakkor amit ezeken keresztül ígér – a szellemi kényszerubbony eldobása, és egy olyan történetírás vagy -mondás, amelynek révén történeti önazonosságunk megtartása mellett képesek leszünk más szemszögből vizsgálni a múltat (nem feltétlenül csak a saját szemszög narratívájából) –, az nagyon is érdeklődésre számot tartónak tűnik.

Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, vegyük sorra a válogatás szerkezeti jellemzőit. A kötet nyolc, korábban már publikált tanulmányt tartalmaz. Ezek közül az első három, illetve az utolsó egyaránt 2012-ben jelent meg először, míg a másik négy tanulmány korábbi időszakokból származik. Az írások ugyan több szálon kapcsolódnak egymáshoz, és van, hogy témájukban is átfedések vannak – például Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája –, de egységes tematikája nincs a kötetnek. Ez a hiány válogatott tanulmányok esetében nem probléma, az viszont már kevésbé érthető, hogy a hasonló tematikájú írások miért nem kerültek egymás mellé. Ha az olvasó lineáris sorrendben olvassa a kötet darabjait, akkor egy korszakok és tematikák közötti cikázást kénytelen áttekinteni: hol előre ugrunk egyik korszakból a másikba, hol visszatérünk korábban már tárgyalt témákhoz. A sűrű szöveg következtében hiába csak százötven oldalas a kötet, valójában igen sok olvasnivalót tartogat. A különböző hosszúságú tanulmányokhoz közös kötetvégi jegyzetapparátus tartozik, azonban két szöveg esetében nincsenek jegyzetek.

A forma után térjünk át a tartalmi részletekre. *A múlt megszelídítése* egy nagyon is eklektikus kötet, amely 18–20. századi témákat ölel fel; darabjai történeti jelenségekről, személyekről, társadalmi folyamatokról szólnak, úgy mint a „hungarus-tudat”, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla életútja és „metapolitikai párbeszéde”, Erdély 18. századi népessége, Kazinczy Ferenc emlékezete, a magyar neorevizionizmus, illetve antiszemitizmus és a történetírás kapcsolata az I. világháború után. Ezek közül különösen az első és az utolsó tekinthető igencsak fontos, még bőven kitárgyalásra váró témának, amelyek kapcsán Miskolczy Ambrus jelen írásaival maga is határozottan állást foglal.

Mielőtt rátérnénk a két leginkább közfigyelmet érdemlő kérdésre, fontos tisztázni, hogy Miskolczy jelen kötetében egy kísérletet is végrehajt, amely tulajdonképpen a kötet címének a megfejtése is egyben. Az

előszóban Janust, a címlapon is szereplő kétarcú római istent hozza párhuzamba a történetírás gyakorlatával. Egyrészt a két arc a múlt és a jelen egyidejű figyelését jelenti, másrészt Janus isten a háborúk elmaradhatatlan résztvevője is volt azáltal, hogy temploma kapuját háború idején mindig nyitva tartották, és mint tudjuk, a rómaiak esetében ez gyakran előfordult. Miskolczy értelmezésében a történész is harcol, amikor a múltat kutatja és azt a jelen számára interpretálja, különösen ha mondanivalója eltér a múlt addig megszokott értelmezésétől. Ugyanakkor mégiscsak az interpretáció által lehet a múltat pacifikálni, vagyis amíg a történész a múlt egyre gondosabb feltárása révén leszereli annak harci értékét, ezzel párhuzamosan ennek az újabb tudásnak a köztudatba, akár csak a szakma köztudatába való bevezetése is küzdelmet generál, vagyis a békítéshez harcolni kell. A kettősség, amely Janust jellemezte, ekként a történésznek is sajátja Miskolczy szerint, és ahhoz, hogy ezt a feladatát jól el tudja látni, el kell dobnia – vagy ahogy a szerző fogalmaz: felmosórongyként kell használnia – a jelen által ráruházott történetírói kényszerzubbonyt. Ennek a gondolati felütésnek a tükrében érdemes szemlélni Miskolczy Ambrus írásait, azok stílusjegyeit és konklúzióit.

Mint fentebb már szó esett róla, a kötet tanulmányai egymástól eltérő tematikájú írások, és jelen recenzióban nem is céлом mindegyiket ismertetni. Részletesebben csak két tanulmányt szeretnék bemutatni, mert úgy gondolom, hogy azok tágabb körben is érdekesek lehetnek: nemcsak a szaktörténetírás, hanem a tágabb közönség számára is fontos információkat és nézőpontokat tartalmaznak. Mint említettem, a kötet első és utolsó írásáról van szó.

„A hungarus-tudat szabatos meghatározása szerint »Magyarország lakóit a XVIII. század végéig jellemző önazonosságtudat etnikai, társadalmi különbségre való tekintet nélkül. A hungarus-tudatot a *nacionalizmus* megjelenése rombolta szét» (9). Ez az általános kép él a hungarus-tudattal kapcsolatban. Miskolczy azonban a következőkre hívja fel a figyelmet: ez az önmeghatározás valójában nem népi eredetű, de nem is nemesi, és még csak nem is magyar, hanem az evangélikus német és szlovák értelmiség körében mutatható ki legelőször a 17. század végén. Száz év alatt a történeti folyamatok következtében kifulladt, és a 19. században kelleetlenül, de átadta a helyét a magyar nacionalizmusnak. Az átmenet azonban nem volt sem szerves, sem zökkenőmentes. Itt valójában nem egy fejlődési láncolatról, hanem két különböző társadalmi valóságérzékelésből fakadó eszméről van szó,

amelyek nem egymásból következnek, hanem eltérő társadalmi folyamatokból. Az a kérdés, amelynek kapcsán a két eszmerendszer különbözősége a leginkább érzékeltethető, az államnyelv problematikája. A hungarus-tudat szempontjából a történelmi hagyományok okán a latin, míg a magyar nacionalizmus és a modernizáció szemszögéből a magyar nyelv tűnt ideálisabb államnyelvnek. A kettő között nem jó és rossz viszonya áll fenn, hanem a két eszmerendszer belső logikája határozta meg, hogy melyikük melyik nyelv mellett érvelt. Vagyis a két rendszer alaktanilag hasonlatos ugyan, de eltérő logikájúak.

Miskolczy Berzeviczy Gergely életművén mutatja be a 18–19. század fordulóján eltűnőben lévő hungarus-tudatot, mivel mint ideológia éppen ekkorra vált a legkidolgozottabbá. Ez az eszmerendszer ugyanakkor hatással volt Kossuthra, sőt az egész reformkorra. Miskolczy szerint a hungarus-tudat jelentősen befolyásolta a magyar nacionalizmus kialakulását, sőt nemcsak a magyar, hanem a többi magyarországi etnikum politikai gondolkodását és cselekvését is. Ennek egyik nagyon is konkrét jele 1848–49 időszakában a nemzetiségek eltérő viselkedése a magyar kormányzattal kapcsolatban, és ez összefüggésben volt azzal is, hogy az adott nemzetiség milyen viszonyban állt a hungarus-tudattal. Utolsó hatását a magyar politikában az 1868-as nemzetiségi törvényben véli felfedezni Miskolczy. A szerző szerint a hungarus-tudat hatása számos ellentmondást teremt: a 19. században csökkentette az állami asszimilációs politika térnyerését, ezzel párhuzamosan pedig egy befogadóbb nemzetiségi politikának adott ösztönzést, amelynek révén a hungarus-tudathoz közelebb álló németek, zsidók és szlovákok nagyobb arányban olvadtak be a magyar etnikumba. A szerző egy másik érdekes meglátása, hogy a hungarus-tudat búvópatakként való feltűnését véli felfedezni az I. világháború végi magyarországi román politikusi cselekvésekben is. Jól látszik tehát, hogy Miskolczy a hungarus-tudatot nem egyszerűen egy 18. századi jelenségnek vagy a magyar nacionalizmus „proto-” verziójának tekinti, hanem egy, a nacionalizmusok előtti eszmerendszernek, amely alapvetően meghatározta a Kárpát-medence etnikumainak későbbi nacionalizmusát.

A másik, szélesebb közönség számára is ismertebb és kényesebb témát az utolsó tanulmány tartogatja. Miskolczy ebben az írásban a magyar történetírás antiszemizmushoz való viszonyát vizsgálja, és azt az „igen, de” szókapcsolattal jellemzi, amiből jól látszik, hogy a probléma feldolgozatlanságának és kibeszéletlenségének egyik legfőbb okát a kifogáskeresésben látja. A tanulmány az utóbbi évek történészberkein belül

kirobbant antiszemitizmus-vita apropóján született, de a kérdést nem a jelen horizontján, hanem a probléma első jelentős korszaka – a két világháború közötti időszak – történéseinek és társadalomtudósainak gyakorlatán keresztül taglalja. Miskolczy úgy gondolja, hogy a múlt felől kell közelítenünk, ha meg akarjuk érteni az egész jelenségekört. Vizsgálódása ugyanakkor nagyon is személyközpontú marad; a két leghosszabban ismertetett szerző Szekfű Gyula és Hajnal István. Az ő esetük egyben lehetőséget kínál arra is, hogy Miskolczy érzékeltesse: az antiszemitizmus jelenléte életművükben nem egy önmagában álló tény, hanem fontos tekintettel lenni annak jellemzőire, történetére és körülményeire. Ezt a jelenséget nem állapotként, hanem változóként kell kezelni, melyet a személyek és a körülmények befolyásolnak – tehát nem a semmiből tűnik fel és nem is állandó. Szekfű esetén azt vizsgálja, hogy a *Három nemzedék* erősen antiszemita nézőpontja hogyan alakul át, hogyan kezdődik meg az önkorrekción, amely majd zsidó származású mestere, Marczali Henrik 1940-es halotti búcsúztatásában éri el csúcspontját. Ezen elemzés kiegészítéseként Hajnal István egyetlen írása kapcsán elemzi a zsidóságot elutasító álláspontot, azt a korabeli nemzetközi és magyar közvélekedés tükrében értelmezve. Majd általánosabb mederben, az egész magyar elitet jellemezve már döntően egyes kijelentések, írások és politikai események kommentárjai révén mutatja be a szerző az antiszemitizmus kibeszéletlenségének okait, ami elsősorban a II. világháború utáni politikai fordulatok következtében vált véglegessé.

Ugyanakkor ha szigorúak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy maga a tanulmány is „igen, de” érzetet kelt, mivel sem az ítélet, sem a felmentés gesztusát nem gyakorolja; megértő próbál lenni, de közben az antiszemitizmust mint homogén egységet kezeli, és nem veszi számításba annak komplex történeti-társadalmi hátterét. A szerző megértése elsősorban a személyek, másodsorban a körülmények esetében jelenik meg, de magának a jelenségnek a vonatkozásában nem. Miskolczy úgy látja, a megértés az elsődleges eszköze annak, hogy a történész közelebb tudja hozni a múltat a jelenhez, s ezáltal pacifikálja azt, de mint megjegyzi, ez az eljárás sokkal közelebb áll a művészethez, mint a szigorúan vett tudományhoz. Mégis: „ha jó, közelebb van Istenhez” (150).

Végezetül térjünk ki arra, mennyire is lehet sikeres a múlt ezen megszelídítése. Jelen kötet az utalások tengerében időnként nehezen követhető tanulmányaival biztosan gazdagítja tudásunkat a szövegek által tárgyalt témakörökben. Ugyanakkor maga is inkább egy folyamat része; nem lehet és nem is kell egy lépéssel a munka végére érni. Ezt

Miskolczi is érzékelteti a bevezetőben, amikor történeti múltunk ismeretét egy folyóhoz hasonlítja, amely mindig azonos önmagával, holott állandóan más víz folyik benne. A másik, amit a szelídítőnek mindig szem előtt kell tartania, hogy nemcsak a múlt változik a történeti megismerés során, hanem a jelen is a megismerés ideje alatt, vagyis az egyes kutatások és azok eredményei nem egy mindenkori, hanem egy aktuális közönséghez szólnak, amelynek megvannak a maga speciális jellemzői és elvárásai – ehhez pedig valahogyan viszonyulnia kell a történésznek. Így hát a múlt megszelídítése egy soha véget nem érő feladat.

M. Kiss Sándor (szerk.)

Rendszerváltás 1989

Antológia Kiadó – RETÖRKI
Lakitelek, 2014

Harlov Melinda

RENSZERVÁLTÁSRÓL FIATALOSAN

A *Rendszerváltás 1989* „eredeti forrásokra épülő tudományos mű”, ahogy Izsák Lajos, a kötet lektora fogalmaz a hátsó borítón. Ezt a tizenöt tanulmányt könyvvé szerkesztő tudós és tanár, M. Kiss Sándor személye is biztosítja, aki saját munkásságának alapelveként is hasonló fogalmazott meg a hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen és könyvbemutatón 2013-ban: „Csak az igazat írni.”¹

Többféle megközelítési lehetőség áll rendelkezésre egy többszerzős tudományos kötet ismertetésekor, de mindenképpen érdemes figyelembe

1 BÁRÁNY Krisztián, „Csak az igazat írni”. 70 éves M. Kiss Sándor, Magyar Nemzet 2013. június 19., <http://mno.hu/belfold/csak-az-igazat-irni-70-eves-m-kiss-sandor-1167751>.